

מדעי הרוח, חינוך ליברלי ומנהיגות

פרופ' יונתן כהן
מבוא מאת ד"ר אלי גוטליב

פורסם על-ידי מכון מנדל למנהיגות, ירושלים 2012

תרגום: אייל טלמון, הפקה: אבי באס

יצירה זו נמצאת תחת רישיון [Creative Commons Attribution NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/), ופירושו שאתם רשאים לשתף, להעתיק, להפיץ ולשדר את היצירה, בתנאים האלה: עליכם לייחס יצירה זו באופן שצוין על-ידי מכון מנדל למנהיגות (אך לא באופן הרומז שהם תומכים בכם או בשימוש שלכם ביצירה). אין להשתמש ביצירה זו למטרות מסחריות. אין לשנות, לעבד או ליצור יצירה נגזרת מיצירה זו.

www.mli.org.il

על קרן מנדל

"מפעלנו הפילנתרופי מתאפיין במחויבותנו להשקיע באנשים שיש להם הרוח, הכוח והשאיפה לשנות את העולם"

ג'ק, ג'וזף ומורטון מנדל

קרן מנדל נוסדה על-ידי ג'ק, ג'וזף ומורטון מנדל מקליולנד שבמדינת אוהיו. מטרתה העיקרית היא לספק מנהיגות מצטיינת לעולם המלכ"רים.

הקרן תומכת בתכניות חינוך למנהיגות במוסדותיה שלה ובאוניברסיטאות ובארגונים נבחרים. תחומי הפעילות העיקריים של הקרן הם: מנהיגות, ניהול ארגונים ללא כוונת רווח, השכלה גבוהה, חינוך יהודי והמשכיות יהודית, ושיקום שכונות.

גישתה של קרן מנדל לפילנתרופיה מבוססת על ההכרה שמנהיגים מעולים - אנשי מקצוע ומתנדבים כאחד - הם הגורם המכריע בתרומה משמעותית לקהילה ולחברה. מנהיגים כאלה מונעים על-ידי חזון רב-עוצמה בנוגע לעתיד, חזון המובהר על-ידי יעדים ברורים, השואב השראה מרעיונות עמוקים ושואב מרץ מפתרונות יצירתיים לאתגרים של ימינו.

בקיץ 2012 אישרה קרן מנדל תרומה של 18 מיליון דולר להקמת בניין בית הספר על שם ג'ק, ג'וזף ומורטון מנדל ללימודים מתקדמים במדעי הרוח באוניברסיטה העברית בירושלים, ונוסף על כך תרומה של 2.5 מיליון דולר מדי שנה עבור התכניות שיפעלו בו. בית הספר יעמוד בחוד החנית של תחיית מדעי הרוח בישראל בכלל ובאוניברסיטה העברית בפרט, ויתמוך במאמצייה של הפקולטה למדעי הרוח לחזק את חמשת בתי הספר הפועלים בה כיום: היסטוריה, פילוסופיה ומדעי הדתות, ספרות, אמנויות ולימודי שפות. בית הספר מנדל ימוקם במדרון הצפוני של קמפוס הר הצופים, ליד בניין יצחק רבין, שבו שוכן מכון מנדל ללימודי יהדות. בניית בית הספר צפויה להסתיים ב-2014.

על המחבר

פרופ' יונתן כהן שימש כראש החוג לחינוך וכמנהל בית הספר לחינוך באוניברסיטה העברית. הוא חבר סגל בכיר במרכז מלטון לחינוך יהודי. הוא בעל תואר דוקטור במחשבת ישראל וחינוך, ותחומי המחקר העיקריים שלו הם פילוסופיה של החינוך היהודי, הפרשנות של טקסטים יהודיים קלאסיים ותיאוריות בתכנון לימודים. פרופ' כהן הוא בוגר מחזור ב' של תכנית עמיתי ירושלים במכון מנדל, וחבר סגל במכון מנדל למנהיגות.

מכון מנדל למנהיגות ידוע בעיקר בזכות איכותם יוצאת הדופן של בוגריו - מאות מהם עומדים כיום בראש מוסדות חינוך משפיעים בישראל ובקהילות יהודיות ברחבי העולם.

מאפיין מוכר פחות של מכון מנדל למנהיגות הוא גישתו הייחודית לפיתוח מנהיגות. מטרת התכניות שלנו לא רק לזהות אנשים מעולים ולתמוך בצמיחתם המקצועית, אלא גם לספק להם הזדמנויות להתמודד עם תפיסות מתחרות של החברה האידיאלית, האדם המחונוך והחיים הראויים. אנו מאמינים שתהליך הגיבוש וההצדקה של חזונו, אל מול חלופות רציניות, מאלץ אדם לראות ביתר בהירות את סדר הקדימויות האסטרטגי ואת מחויבויות הליבה שלו, ומסייע לו בשל כך להיות מנהיג אפקטיבי יותר. אם לנקוט ניסוח נועז יותר, התכניות של מכון מנדל למנהיגות מבוססות על ההנחה שהשילוב של אנשים מוכשרים ושל רעיונות גדולים יכול בסופו של דבר להפוך את העולם למקום טוב יותר.

אם נכון הדבר בנוגע למנהיג אחד, הוא נכון לא פחות בנוגע למכון למנהיגות. המונוגרפיה של יונתן כהן היא ניסיון להבהיר ולהצדיק את תפיסתו של מכון מנדל למנהיגות בעניין תפקידם של מדעי הרוח בפיתוח מנהיגות. מטרת המונוגרפיה אינה להיות סיכום או סוף פסוק. מטרתה לעורר עוד דיונים בקרב העוסקים בטיפוח מנהיגות חינוכית וחברתית. המונוגרפיה מכוונת לשני קהלי קוראים: הראשון הוא קהילת מנדל - הסגל, העמיתים והבוגרים. תקוותנו היא שהרעיונות שבה יספקו להם מסגרת התייחסות מגובשת היטב שבתוכה - ובתגובה אליה - יוכלו להמשיג את סוגי הלמידה שאנו מבקשים לקדם בתכניות שלנו. קהל הקוראים השני הוא כל מי שפועלים כיום בתחום פיתוח המנהיגות ובמדעי הרוח. אנו מקווים שהדיוקנים שכהן מסרטט בעניין האפשרי והרצוי ימריצו אחרים לחקור את הפוטנציאל העשיר, והבלתי מנוצל ברובו, שמדעי הרוח טומנים בחובם לשיפור האנושות.

אף שמכון מנדל פרסם מונוגרפיות מפעם לפעם בעבר, זו הפעם הראשונה שאנו מפרסמים מונוגרפיה בתפוצה אלקטרונית חופשית. אנו מזמינים אתכם לשתף עמיתים וסטודנטים במסמך זה. כאשר אתם מצטטים את החיבור, אנא הפנו אליו כך:

כהן, י. (2012). *מדעי הרוח, חינוך ליברלי ומנהיגות*. ירושלים: מכון מנדל למנהיגות.

אני מברך את פרופ' כהן על דרך ההבעה האלגנטית, המשכנעת והתמציתית של רעיונותיו. אני מצפה לחלוק עמכם בעתיד מונוגרפיות נוספות, פרי עטם של חברי סגל מכון מנדל למנהיגות, בנוגע להיבטים אחרים של עבודתנו.

ד"ר אלי גוטליב
מנהל מכון מנדל למנהיגות
סגן נשיא קרן מנדל-ישראל

מדעי הרוח, חינוך ליברלי ומנהיגות

פרופ' יונתן כהן

איש אינו מטיל ספק במחויבותה של משפחת מנדל לקידום מדעי הרוח בהשכלה הגבוהה, להכשרת מנהיגים ולחינוך ליברלי. יש עדויות רבות למחויבות זו סביבנו - כאן במכון מנדל למנהיגות, ובאוניברסיטה העברית, ואלה רק שתיים מן הדוגמאות המוכרות יותר. חיבור קצר זה הוא בגדר ניסיון צנוע להעלות כמה קשרים בין תחומים אלו של מחויבות שאימצה משפחת מנדל - קשרים בין מדעי הרוח וחינוך ליברלי מצד אחד, ובין הכשרת מנהיגים מן הצד האחר. בייחוד, הייתי רוצה להעיר כמה הערות בנוגע למקומם של לימודי מדעי הרוח בתכנית הלימודים של מכון מנדל למנהיגות.

כאשר אנו חושבים על מנהיגים מעולים, אנו חושבים על אנשים כמו חיים ויצמן, שאת דיוקנו שרטט היטב פרופ' יהודה ריינהרץ בהרצאה שנשא באחרונה באוניברסיטה העברית. כמה תכונות של מנהיג, תכונות שהיו לחיים ויצמן בשפע, צצות ועולות מיד בראשנו: היכולת לעורר השראה, היכולת לשכנע,

היכולת להפעיל השפעה (עם או בלי סמכות), יכולת ארגון ויכולת יישום - לצד תכונות כלליות כמו התמדה, מחויבות, ודבקות במטרה. השאלה המתבקשת מאליה, עם זאת, היא: להנהיג... לקראת מה?

איזה חזון חברתי או חינוכי צריך לכוון את האנרגיה ואת הכישורים של המנהיג?

איזה חזון חברתי או חינוכי צריך לכוון את האנרגיה ואת הכישורים של המנהיג? לאיזה כיוון יש להניע את הכישרון ואת היכולת? איך נוכל לדעת אילו חזונות, יעדים ומטרות הם טובים וראויים, ואילו לא?

מנהיגים רבים בהיסטוריה היו בעלי כישרון וכריזמה, רבים ידעו לעורר השראה, לשכנע, להפעיל השפעה, לארגן וליישם בהתמדה ומתוך מחויבות רבה, אבל המטרות והיעדים שהובילו לעברם היו אנטי-הומניים והרסניים.

האם נוכל להשאיר שאלות כמו "מהי חברה טובה" ו"מהם יעדים ראויים של חינוך" לאינטואיציה או לכוח האינרציה? אולי בזמנים אחרים, אבל בהחלט לא בזמננו.

בחברות מסורתיות, לקבוצות של אנשים הייתה השקפת עולם משותפת, ורוב חברי הקבוצה לא היו חשופים לחלופות. יהודי מסורתי, למשל, ידע מהו "מענטש", מהו "צדיק", מהו "תלמיד חכם", או מהו "חסיד". ברור היה גם איזה

ידע - אינטלקטואלי ומעשי - היה דרוש לאדם כדי להיות אחד מאותם טיפוסים מסורתיים. היה אפשר למצוא זאת בתורה ובפירושיה - כפי שהועברו על-ידי חכמי כל דור ודור.

החל במאה ה-18, וביתר שאת במאה ה-19 וה-20, אופייה המסוגר של החברה המסורתית נעשה - בקצב שונה בכל מקום - פחות ופחות מובן מאליו. אנשים נחשפו להשקפות שונות של "מהו אדם טוב" ו"מהי חברה טובה", וכן לסוגים השונים של ידע שהיו דרושים כדי "לגדל" טיפוסים חדשים אלו. לא רק ה"תלמיד חכם", ה"צדיק" וה"חסיד" זכו להערצה. היהודי הנאור (ה"משכיל"), המגשים הציוני (ה"חלוץ"), המדען, האמן, היזם, ההוגה, המדינאי והפעיל החברתי - כל אלה זכו להערצה גם הם. לא רק התורה ופירושיה, אלא גם מסורות הפילוסופיה, המדע, המחשבה הפוליטית והפוליטיקה הלכה למעשה, וכן האמנות - כל אלו נעשו מקורות ומשאבים לטיפול האדם הטוב והחברה הטובה. משנפתחו כל האפשרויות האלה יכלו יותר ויותר אנשים לגבש חזון וזהות משלהם, ואלה נאלצו לבחור בחירה מושכלת בין כמה חזונות.

לאחר הרהורים רבים, מחשבה והעמקה, הגיעו אנשים נבונים רבים לידי מסקנה שחזונות שונים אינם בהכרח מבטלים זה את זה. אדם יכול להיות תלמיד חכם ומדען בעת ובעונה אחת. אדם יכול אפילו להיות חסיד ואמן! (חיים פוטוק, בספרו הנפלא "שמי הוא אשר לב" שרטט דיוקן חי של טיפוס כזה, וכמה מהמשוררים הדתיים החדשים הפועלים כעת בישראל מספקים דוגמאות רבות לאפשרות זו). אדם יכול בהחלט להיות הן יהודי מסורתי והן פילוסוף. אדם יכול להיות יזם ופעיל חברתי בעת ובעונה אחת. ובכל זאת, הייתה תחושה שהחזונות השונים מצויים במתח זה עם זה. לא תמיד היה זה קל למזג אותם, שהרי כל אחד מהם כשלעצמו דרש התמסרות כמעט מוחלטת.

הדבר החשוב ביותר לדעתי בנוגע למנהיגות בחברה פתוחה הוא שהחזון המנחה את מעשיו של כל מנהיג לא יכול עוד להיות בגדר דבר המובן מאליו. מחויבות - במובנה העמוק - לא יכולה להיות רק תחושת בטן או אינסטינקט.

החזון שאדם מחויב לו מוכרח להיות בהיר ומוצדק, והוא חייב להיות מוצדק אל מול החלופות, הן בעבר והן בהווה. חזון ראוי - ראוי לבן אנוש, יצור שיש בו הן תבונה רציונלית והן רצון מוסרי -

החזון המנחה את מעשיו של כל מנהיג לא יכול עוד להיות בגדר דבר המובן מאליו.

חייב להיות בהיר ומוצדק בראש ובראשונה במחשבתו ובלבו של המנהיג או המנהיגה עצמם, כדי שיוכל אחר כך להיות בהיר ומוצדק במחשבתם ובלבם של

קהילת בני האדם שהוא או היא מבקשים להנהיג.

כאן משתלבים מדעי הרוח והחינוך הליברלי. בנאומו הראשון בתור רקטור אוניברסיטת סנט אנדרוז ב-1865 אמר הפילוסוף הפוליטי הדגול ג'ון סטיוארט מיל: "בני אדם הם בני אדם לפני שהם עורכי דין, רופאים, סוחרים או תעשיינים. אם הופכים אותם לבני אדם מוכשרים ונבונים, הם יהיו בעצמם עורכי דין ורופאים מוכשרים ונבונים. הדבר שעל אנשי המקצוע לקחת עמם מהאוניברסיטה (הוא התכוון ללימודי התואר הראשון) אינו ידע מקצועי, אלא מה שצריך להנחות את השימוש בידע המקצועי שלהם". בכך הוא התכוון להשקפת עולם ולמערכת ערכים.

עליי להוסיף: שום אוניברסיטה, בתור מוסד פלורליסטי ופתוח, וגם לא, לצורך העניין, מוסד פלורליסטי כמו מכון מנדל למנהיגות, לא צריך לכפות השקפת עולם או מערכת ערכים מסוימת על הסטודנטים או על העמיתים

**מנהיגים מעולים ויעילים חייבים
לפעול על-פי השקפת עולם
ומערכת ערכים שנשקלו היטב,
נוסחו בקפידה וזכו לביסוס יסודי.**

שלומדים בהם. עם זאת, על מוסדות כגון אלו לספק להם דגמים מובהקים להשקפות עולם ולמערכות ערכים מבוססות היטב. תוצאת הדבר תהיה קביעת קנה מידה של מצוינות, שאליו יש לעודד את המנהיג או את המנהיגה להשוות

עצמם. שהרי בזמננו, מנהיגים מעולים ויעילים חייבים לפעול על-פי השקפת עולם ומערכת ערכים שנשקלו היטב, נוסחו בקפידה וזכו לביסוס יסודי.

אם נבחן כמה תחומי דעת המשויכים באופן מסורתי למדעי הרוח, נוכל להבין איך הם יוכלו לתרום לטיפול מנהיגים מהסוג שתיארנו לפני כן. לימוד רציני של היסטוריה יחשוף אדם לשורה שלמה של מנהיגים בתחומים שונים של עיסוקי האדם, כמו מדינאות, מדע, אמנות וכלכלה. האדם יוכל ללמוד לא רק על הישגיהם, אלא גם על חזונם - וכן על הרציונל שחזונם מבוסס עליו. לימוד רציני של פילוסופיה יחשוף אדם לחזונות מפורשים ושיטתיים של החיים הטובים - ליחיד, לחברה - ולתפיסות של אמת ושל ידע (יהיו אלה של אפלטון, של הרמב"ם או של ג'ון דיואי). הדבר גם יצית את התשוקה לרדיפה אחר האמת, כמו שעושה זאת המדע בדרכו הוא. לימוד רציני של ספרות יחשוף את הלומד לשורה שלמה של עולמות מדומיינים ולמערך שלם של דמויות אנושיות. הדבר יתרום לטיפול אמפתי למצבי חיים ולטיפוסים אנושיים השונים מאוד מאלה שהכיר לפני כן. כך אפשר ללמוד לא רק מה היה בן האנוש, אלא גם מה הוא או היא היו יכולים אולי להיות.

במכון מנדל למנהיגות איננו יכולים לספק תכנית לימודים מלאה במדעי הרוח או בחינוך ליברלי. אנו מקווים שיותר ויותר מעמיתינו כבר הפיקו תועלת מן הפרספקטיבה שאפשר לרכוש בפקולטה מעולה למדעי הרוח כמו זו שבאוניברסיטה העברית. למרבה הצער, לא תמיד הדבר מובן מאליו. עם זאת, אנו מאמינים שסדרה של מפגשים בנושא הפילוסופיה של המוסר ובפילוסופיה פוליטית - סדרה העוסקת בתפיסות פלורליסטיות של האדם הטוב והחברה הטובה (בהנחייתו של פרופ' משה הלברטל), סדרה של פגישות בנושא חזונות בחינוך, שבהן מוצגות תפיסות של האדם המחונך והציבור המחונך (בהנחייתו), וכן פגישות שבהן קבוצות קטנות של עמיתים קוראים כמה מן הספרים הגדולים והחשובים של המסורת המערבית והיהודית - הן מרכיבי חיוני בתכנית לימודים למנהיגות. הן מציגות לפני עמיתינו חזונות של הוגים רבים, חזונות היכולים לשמש בסיס לבחירותיהם-שלהם. הן מאפשרות לעמיתינו לחוות כיצד המוחות הגדולים ביותר גיבשו והצדיקו את החזון שלהם. הדבר מספק להם

היתרון בלימוד ההוגים הגדולים הוא שהוגים אלו הקדישו תשומת לב מיוחדת ומחשבה רבה להבהרה ולביסוס של חזונם באופן מקיף ושיטתי במיוחד.

חומר למחשבה בשעה שהם מפתחים השקפת עולם ומערכת ערכים משלהם. היתרון בלימוד ההוגים הגדולים הוא שהוגים אלו הקדישו תשומת לב מיוחדת ומחשבה רבה להבהרה ולביסוס של חזונם באופן מקיף ושיטתי במיוחד. כאשר העמיתים שלנו ניגשים לנסח ולהצדיק את חזונם-שלהם, הם יכולים למדוד את עצמם על-פי אמות מידה גבוהות. אנו יודעים לבטח שמרבית עמיתינו לא יהיו פילוסופים, אבל תכנית הלימודים שלנו נותנת להם את ההזדמנות לחוש לעומק מהי חשיבה שיטתית, בהירה ומבוססת היטב.

סיבה נוספת וחשובה מאוד לכך שפרספקטיבת מדעי הרוח והחינוך הליברלי חיונית למנהיגים חברתיים וחינוכיים היא סיבה שלמדתי מפרופ' סימור פוקס ז"ל - והוא עצמו למד אותה ממורו הדגול באוניברסיטת שיקגו, פרופ' ג'וזף שוואב. ישנה סכנה ברורה ומידית שהחברות הדמוקרטיות, כמו זו שבשישראל ובארצות הברית, נמצאות בדרכן להפוך לטכנוקרטיות. ההחלטות שאמורות להתקבל על-ידי נציגים נבחרים, מנהיגים קהילתיים ופקידים ממונים בימינו מצריכות מומחיות ברמה גבוהה מאוד. אנו חיים בעידן שבו התמקצעות הידע גדלה והולכת. שום מנהיג בחברה דמוקרטית אינו יכול לשלוט בעצמו בכל סוגי המומחיות הדרושים לו כדי להחליט החלטה נבונה בנושאי היומיום

החשובים ביותר. למשל, האם עלינו לתת עדיפות להגדלת מאגר הנשק הגרעיני שלנו, לתכנית חקר החלל שלנו או לתכניות החברתיות שלנו? על-פי אילו קריטריונים יש לקבוע את קו העוני? אפילו אם נגביל את הפרספקטיבה שלנו לסוגיות הנוגעות בחינוך בלבד, מנהיגים חייבים להתמודד עם שאלות רבות שלא בהכרח הוכשרו להתמודד עמן. למשל, כמה תכניות לא פורמליות עלינו לכלול בחינוך הפורמלי? עד כמה על מערכת החינוך לשים דגש על הצלחה אקדמית או על עיצוב האופי? באילו קריטריונים עלינו להשתמש כדי לקבוע אילו תלמידים צריכים להיחשב "מעוטי יכולת"? אילו יחסים צריכים להיחשב "בריאים" בין בית הספר לקהילה, בין אנשי החינוך להורים? אילו שיטות הכי עוזרות לילדים לקבל תחושת שליטה בשפות, במתמטיקה, במדעים - ואילו לא?

ביחס לכל השאלות האלה, וכן לגבי רבות אחרות, יהיו אסכולות שונות. למומחים בסוציולוגיה, בפסיכולוגיה, בתהליכי הוראה ולמידה, יהיו תיאוריות שונות והם ימליצו על דרכי פעולה שונות. לעתים תכופות, המומחים האלה מציפים את מקבלי ההחלטות בתיאוריות, בתרשימים, בעובדות ובמספרים שלהם - ומצליחים "למכור" להם גישות שלא מראות את התמונה השלמה. לעומת זאת, אדם שזכה לחינוך ליברלי יודע שבכל תחום יש תיאוריות וגישות

מתחרות. יש לו ניסיון מכלי ראשון

**אדם שזכה לחינוך ליברלי יודע
שבכל תחום יש תיאוריות וגישות
מתחרות.**

בתיאוריות רבות ומתחרות - גם במדעים ה"קשים", ובוודאי במדעי החברה ובדיסציפלינות ההומניות כמו היסטוריה, ספרות ופילוסופיה. הוא מבין ששום גישה לסוגיה

כלשהי לא יכולה להיחשב אבסולוטית. כל גישה מנומקת היטב שופכת אור במידה מוגבלת על היבט אחד של הסוגיה, ומתעלמת מההיבטים האחרים. לפיכך, הוא לומד כיצד לתשאל את המומחים. הוא לא חש מאוים בגללם, מכיוון שהוא יודע כיצד לשאול שאלות כגון:

- מהן הגישות האחרות בדיסציפלינה שלך ובמה הן שונות משלך?
- מה היתרונות בגישות שלהם - בהשוואה לשלך?
- מה חסר בגישה שלך, וכיצד גישות אחרות משלימות את גישתך?
- מה מוסיפה הגישה שלך לדיון?
- כיצד היית עונה לנציגי הגישות האחרות?
- כיצד היו הם עונים לך?

שאלות כאלה עוזרות להחזיר את הסמכות למנהיגים הנבחרים. הן מאפשרות למנהיגים לפנות למומחים בתור משאבים חשובים, בלי להניח להם לשלוט בתהליך קבלת ההחלטות. אלה כמה מהיכולות הנחוצות כל כך לאזרח בחברה דמוקרטית, יכולות שאפשר לרכוש באמצעות מדעי הרוח והחינוך הליברלי - אותן יכולות שמר מנדל הזכיר בנאומו בחנוכת מרכז מנדל ללימודים מתקדמים במדעי הרוח באוניברסיטה העברית.

הייתי רוצה לסיים באזכור של סיבה נוספת אחת בלבד לכך שמדעי הרוח חשובים כל כך לטיפוח מנהיגות. פרספקטיבה של מדעי הרוח אין פירושה רק התמחות בדיסציפלינה זו או אחרת. היא מכוונת את האדם לשאול שאלות הומניות בכל הדיסציפלינות ובכל המצבים. היא מלמדת לקרוא טקסט בכל תחום, או "לקרוא" כל מצב שלגביו יש לקבל החלטה, מתוך השקפה הומניסטית. מדעי הרוח אינם אפוא רק מערכת של דיסציפלינות, אלא אופן של קריאה והסתכלות. הומניסט אינו יכול שלא לשאול

מדעי הרוח אינם אפוא רק מערכת של דיסציפלינות, אלא אופן של קריאה והסתכלות.

שאלות כמו: "איך יכולים המדע והטכנולוגיה, או הפרויקט המדעי או הטכנולוגי המסוים הזה, לתרום להומניזציה של חיי האנשים שיושפעו ממנו? האם ייתכן שלפרויקט תהיה השפעה הפוכה, ובסופו של דבר הוא יביא לידי דה-הומניזציה - ברגע שנביא בחשבון את כל השפעותיו? מה מקומו של התחום הזה בצמיחה האישית של אדם צעיר שעומד להיות גם אזרח? איך הדבר יגרום לו להיות רגיש לבני אדם אחרים הבאים מרקע שונה? האם מתקבל על הדעת שתהיה לדבר השפעה הפוכה בשלב זה? אולי יש לבחון זאת בשלב מאוחר יותר? מה הנושא הזה - ויהיה מתמטיקה, חינוך גופני או ספרות - מלמד אנשים צעירים על המצב האנושי, על האפשרויות הטמונות בו ועל מגבלותיו?"

אנו מקווים שבוגרי מכון מנדל למנהיגות ישאלו את "השאלות ההומניות" האלה כדבר שבשגרה. אנו מקווים ששאלות השאלות האלה תהיה תכונה שתאפיין את בוגרינו בבחינת סימן-היכר מזהה.

בשל כל שלוש הסיבות שהזכרו - גיבוש והצדקה של חזון, האפשרות של הצגת שאלות למומחים והחזרת הסמכות למנהיגי הקהילה, והחשיבות של שאלות שאלות הומניות בכל המצבים - אנו מאמינים שמדעי הרוח והחינוך הליברלי הם החלק החיוני ביותר בתכנית לטיפוח מנהיגות עתידית. אנו גאים

להשתייך לסגל של מוסד הממומן על-ידי משפחת מנדל, מוסד הרואה במדעי הרוח מרכיב הכרחי בתכנית הלימודים בו. למשפחת מנדל הייתה מאז ומעולם מודעות עמוקה לקשר שבין מדעי הרוח, חינוך ליברלי ומנהיגות. אני מקווה שהצלחתי, במידת-מה, לנסח ולהבהיר יותר את המודעות הזאת.